

3.

.....
 NVS HONORES CVLIAR. ///
 MILITVM DIGNVS SET DIGNVS
 AMAREH DVX IDEM SOCIVS QVI
 SVI CVM MILITE REGIS DIGN
 MEMORATV CLVSAT PER SAE
 CVLA FAMA P) B¹ VII ID²S AVG
 360 CONSTANTIO AVG X E IVLIANO
 CAES III CONSS

4.

DEPOSITIO EVGRAFI
 CHOREPISCOPI D·X·I·
 NOVEMBRES

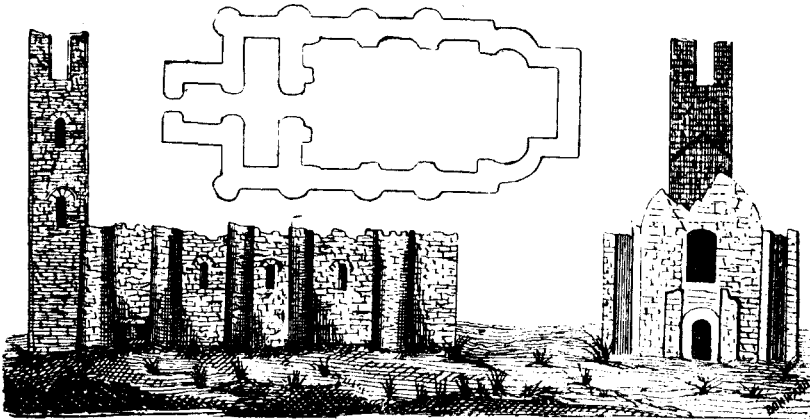
5.

Isto na Solinu kod željezničke postaje na kočkastom kamenu:

/// LIV
 P F
 RESTVT
 VIVVS·SI
 BI FECIT

S. Ljubić.

Stara crkva i grobište u Vrelu Cetine.

Od davnih vremena znamenito bijaše zemljište uzduž rieke Cetine, izkrižano rimskimi kolovozi i spojeno mostovi, na komu

¹ E u D = die. — ² V u D = idus.

tekom rijeke u dužini kakvih 50 kilometara vide se ruševine od pet starinskih gradova: kod Garduna, Citluka, Potravlja, Garjaka i Ježevića, rimskimi uspomunami nadpisa, novaca i krnjotinami raznovrstnih zemljavih i staklenih posudja.

Rek bi da ovi gradovi propadoše prvo naseljenja Hrvata, jer na zasnovanju cetinske županije nijednoga ne uzdržaše, nego na istomu zemljištu načiniše nove tvrde gradove: Glavaš, Vrliku, Potravlje, Brez, Sinj, Vir, Čačvinu i Nućak, kojih ostanci i danas vide se po krševitih klisurah.

U Županiji, tako gradovi okićenoj i kršćanskim narodom napućenoj, vremenom se podigoše dične zadušbine, ugledno svećenstvo crkve i samostani; što sve Turci razprhaše i razrušiše po navadi muslomanske nesnosljivosti i divjačke zanešenosti. Poviest nam kaže, da u Vrlici bijaše sielo nadpopa; i kako u XIV. vieku velmože Šubići namjestiše Franovce u Bribiru i Skradinu, Nelepići u Kninu, tako i cetinski podigoše im samostane u Vrlici i Cetini, od kojih jedina nam još uspomena u zidini stare crkve u Vrelu Cetine, koje sliku prilažemo sa nekoliko crtica, što nam dohrani poviest i pučka predova. Začudno je, da ovi časni ostanci odolješe preko trista godina vjetrim i olujam, strielam i potresim! A što je najzačutnije i ljudskoj zlobi!! Možda je poglaviti uzrok to, što je u okolnomu puku ukorenjeno osvjedočenje, da je o. o. mjesto pod nebeskom zaštitom, i kada bi se samo grana skršila zlobno starodavnoga naokolo dublja, ili se sa zida oborio kamen, da bi grad onesrećio svu Cetinsku krajinu.

Kadno na svrhi XVII vieka Turci bijahu potjerani iz Cetine, iz okolnih mjesta naseliše Cetinu uz katolike dobar broj hrišćana; katolici namjestiše se okolo varoša Vrlike, a hrišćani zapremiše okolicu; tada oni koji bijahu u Vrelu Cetine počеше pokopavati svoje mrtve pod stečke u stare grobove pokraj zidina ove stare crkve, što sliede i dandanas, a katolici svoje donose u grobište svetoga Petra kod varoša. Kako hrišćani zaokupiše staro groblje, tako u veće navratoka pokušaše prisvojiti zidine stare crkve; ali im toga katolici nedopustiše, nego za dokaz prava i vlastništva napraviše kameni otar na stečku uz pročelje sa poldnevne strane, i svake godine na križe (spasovdan) svetčanim hodočašćem dolazi župnik pukom iz Vrlike, obavi blagoslov polja, i na pomenutom otaru služi svetu misu. — Od ovoga svetčanoga hodačašća na Spasovdan crkva se prozvala Svetoga Spasa.

Po ostancih, koje nam slika predstavlja, može se suditi, da crkva bijaše sasvim izvanrednoga sloga, kojoj prilična nebijaše ikoja na ovom kraju; sva od sitnoga kamena bez redovitih šava i slojeva; neobičnimi prigradama i razdieli.

Crkva je obrnuta od zapada istoku; na pročelju uzidan je s njim zajedno visoki četvrtasti zvonik i po njemu duguljasti prozori jedan poviš drugoga u razmjernoj dalečini sa sve četiri strane, samo na vrhu bijahu prostraniji prozori za zvona. Krov i vrh davno se na zemlju strovališe. Na podanku sveden je zvonik na šiljasti čemer, izpod koga poglaviti je ulazak u crkvu kroz vrata preveć nizka i malahna.

Na ulazku pokazuje se u crkvi prigrada, nad kojom stajaše molište, iz koga jedino mogaše se na vrata u zvonik ulaziti. Iz ove prigrade prostrani otvor uvodi u tjele crkve, koje tlo bilo bi četverokutno, dvaputa dulje no širje; a četverokut kao da bi na kraju završio polukrugom, ali ga rastavlja manji četverokut, kojim bi sačinjao svetište *Absid*.

Uzdruž zidova iznutra uzidani su iznešeni četvrtasti stupovi razmjernom daljinom, a između njih po tri oduga prozora sa strane.

Na ove jake stupove oslanjahu se izkrižani tanki svodovi, na kojih ležaaše veliki šiljasti svod svekolike crkve.

Izvana naprama nutrenjim stupovim bijaše nazidane kao tanke poluokrugle kule do pod krov; prilično je, da to bijahu podpore i utvrde zidova, da se nebi razmakli pod težinom velikoga crkvnog svoda. Krov i svodovi sve se je srušilo i propalo u crkvu, ter nasulo kojim metrom debeline sedre i kamenja, opeka i klačarde crkveno tlo, koje je zaraslo trnjem i dračom, ter putniku pristup zabranjiva.

Sgrada ovako neobičnoga sloga sličila bi kakvoj starinskoj basilici, s toga neki mišljahu, da to bijaše biskupska crkva, koji bi u davna vremena u blizini stanovao;¹ a drugi, da je mogla biti templarska sgrada² koji bi tud nastanjeni bili; ali nije niti jedno niti drugo, nego stara matica Franovačkoga samostana Cetine:³ *Conventus Cettinensis ante ann. 1400 conditus . . . ad fontes fluvii Cetin considet.*

¹ Lovrich. Osservazioni . . . 28 . . . Ivi era, per quanto dicevi la residenza d'un Vescovo ne' tempi remoti.

² Lago. Memorie . . . II. 256.

³ Greiderer. Germ. Franc. I. l. 2. N. 200.

Mi ćemo se na drugomu mjestu baviti poviesti ovoga samostana, ovdje ćemo samo pomenuti, da do god. 1400 pripadaše kuštodiji Duvna, a kašnje postade poglavitim posebne kuštodije, koja se po njemu nazivaše Cetine i sastojase od samostana: Cetine, Vrlike, Klisa, Skradina, Visovca, Knina i Karina.¹

Ovi franovački samostan u Vrelucetine bijaše ne jednom od onih čarobnih plemenitih položaja, koje u stara vremena najbolje znadoše pronaći samostanci za svoja pribivališta, ter i ovomu cetinskom mučno bi se sličan našao u pokrajini. Samostanska sgrada tako je srušena i sražena, da joj već biljega nit uspomene ne ostade, izvan temelja zemljom zasutih.

Uz crkvu bijaše prostrano grobište, koje se dugo sjeveru proteže. Ovo grobište, na komu računa se, da izvan prostih sebičnih grobova moglo bi biti do 500 mašeta kamenih stećaka, imalo bi pozvati na se pozornost narodnih učenjaka, prvo nego se sakriju vidu ljudskomu. Učni Fortis prošastoga vieka u naukovnih iztraživanjih mogaše ih nabrojiti do blizu 200, danas ih se ne vidi niti polovica tog broja! ne s toga što bi uništeni bili ili drugamo prenešeni, nego s uzroka što su na podanku širokog polegnutoga polja izmedju planine Dinare i Gnata izmedju zemljavih brda, ter pokle je gora sasječena, vjetri i kiše sanose zemlju i obasiplju grobove, od kojih samo ogromniji još se vide nad zemljom. Ovi se razlikuju od ostalih u Dalmaciji veličinom i oblikom; ima ih do tri metra dugih i do dva širokih ili debelih komada; i dok su ostali samo četvrtasti ili na greben, ovdje ih ima na veće kuta i obraza.

Jedan naš učen domorodac bavi se njihovim nacrtom, i kani ih strukovnjački proučiti i opisati, želimo samo da to bude naskoro. Do sada različiti pisaoi različito o njima mnenje istakoše; jedni misljahu da bi njekeji bili od prastarih doba, tj. predrimskih.² Mi se ne osudjujemo upuštati u taka pitanja; ali budi nam prosto iztaknuti skromno mnenje da, pošto se na nje kojih iztječe urezan križ, držimo ih neoprovrljivo, da su od doba kršćanskih, a pošto nam domaća crkovna poviest ne zabilježi tako cvatuće kršćanstvo na onomu kraju sa onako obilatim grobištem i množinom grobnih spomenika prvo došašća Hrvata, osudjujemo se utvrditi, da su mogli biti samo hrvatski. Ovo naše mnenje bilo bi ukripljeno tjem, što

¹ Wading. Ann. XV. 337.

² Bullettino di Archeol. e Stor. Dalm. 1882. Nr. 9. 130.

na istih mašetih nalazi se običajni znak, tako narečen ilirski, to jest polumjesec sa zvijezdom, koga i u kasnija vremena Hrvati običa-vaše urezavati po nadgrobnih pločah, kako se može osvjedočiti grobovima kod crkava po zagorskoj Dalmaciji.

Drugi su cijenili, da bi mašeti jednako mogli pokrivati poganske stare grobove, kojim bi se kašnje Hrvati bili poslužili za poklopce svojih grobova, na kojih bi kašnje urezali križe i svoje znakove. To bi se nama činilo ne prilično, jer bi nastalo pitanje: jesu li Hrvati našli mašete na tom istom mjestu, ili su ih s drugih strana dopeljali? Po crkovnih pripisih Hrvati kao kršćani moradoše posvetiti zemljište za pokopanje mrtvih. Bili svećenici posvetili mjesto prepuno poganskih kostura, kada na sve strane imadoše prostih poljana za pokopavanje svojih mrtvih? Da su pak s drugih strana tute privučeni, jedno što bi se tako djelo protivilo običaju i uvjerenju naroda, koji vazda znao je poštovati grobove ma čiji bili, i sluti veliku nesreću, kada bi se u njih krećalo; drugo nije moguće da bi se ti mašeti po cijeloj krajini pobrali i tute na jedno mjesto postavili; bio bi još ma koji na prvašnjem mjestu ostao; dočim se toga nigdje ne vidi, dališ na samu grobištu kod katoličke crkve u Vrelu Cetine.

Nije prilično ni to, da bi na gotovih starih mašetih Hrvati kašnje urezavali križe i narodne znakove, jer kada bi to bilo, oni bi križe i znakove samo udubli u stećke; ali to nebijaše, nego križi i znakovi stoje iznešeni u *rilievu*,¹ a da oni rilievi ostanu, valjalo je saklesati i otući vaskoliki stećak; jeli moguće misliti, da pri obilnosti kamena na sve strane oni bi krećali tudje grobove, i oko njih se mućili za da im križi i biljezi pomole kao što se na njima vide?

Mi cijenimo dakle, da su ono grobovi starih Hrvata cetinskežupanije, gdje se možda pokopavahu osobito imućniji, velmože i pućki prvaci iz sve krajine uz maticu liepu crkvu franovačkoga samostana; kao što se do zadnjih vremena pokopavahu uz maticu svetišta Visovca franovačkoga samostana na Krci koluneli, serdari, harambaše, kapetani i pućki poglavice iz Drniške, Kninske i Skradinske krajine; iz Zagore, Kotara i Bukovice.

¹ Krstovi u relifu bili su našasti god. 1838 na velikih grobnih mašetih na Bolu, a medju njimi jedan sa rimskim nadpisom. Dr. N. Ostoić u listu *Gazzetta di Zara* 1838 n. 41, 42, dokazao je, da su svi ti grobovi istodobni, te da spadaju na prva doba kršćanska, svakojako prije Konstantina Velikoga.

Ako je van crkve na prostranom grobištu toliki broj znamenitih spomenika, koji bi dokazivali znamenitost obitola i osoba pokopanih onog vremena, kada se velmože i dostojanstvenici običavaju pokopavati po crkvah u umjetne grobove sa urezanimi pismenimi nadpisi, zar se nebi moglo dobrom nadom nagovieštati, da bi se na zasutomu tlu ove narodne zadušbine starinske crkve moglo naći umjetnih grobova i pismenih uspomena poviestnih dostojanstvenika?

Evo što nas je odlučilo da obielodanimo ove crtice i ukriepilo u nadi, da bi one mogle potaknuti koga rodoljuba, da se odvaži na posao kako bi se izniela klačarda i kamenje iz crkovnih zidina, čim je tlo zasuto, stavnim uhvanjem, da bi trud i trošak bio naplaćen kojim važnim odkrićem, za koga narodna poviest i učenjaci bili bi mu harni i zahvalni.

Kada bi se moglo dokazati, da je hrvatski sabor na mlado ljetu god. 1527 držan u našoj Cetini u Dalmaciji, tada bi ova crkva još znamenitija bila kao poviestni spomenik, jer bi baš u njoj sastali se bili velmože narodni zastupnici, i u njoj bila napisana adresa, kojom je Ferdinand Habsburgski bio odabran za hrvatskog kralja.

Fr. Stip. Zlatović.

Drevna špilja

na otoku Braču kod samostana (herema) Stipančića.

Nalazeći se na Bolu prošlih praznika, čuo sam pripovjedati čudne stvari o nejakvoj špilji više sela Murvice, gdje su njezga dva brata pustinjaka svoje dne u samoći do smrti provela. Ovo sbudi u meni želju, da ju čim prije razgledam i proučim, te 11 kolovoza ranim jutrom zaputih se u samostan Stipančića, koj leži na blizu rečene špilje. i gdje sada stanuju gornje koludrice (pizokere) reda sv. Augustina. Kod samostana je crkvice, a na njoj ploča, na kojoj je liepo ukresan ostensorij sa dvie svieće po boku i godina 1477.¹

¹ Koludrica *teta Lucia* (tako se zovu medju sobom koludrice, a sada jih sedam na broju) pokaže mi dosta starih listina i pergamena iz mletačke dobi. Latinske su i italijanske, a u njima su zapisane redovničke zadužbine, potvrde i pravila samostana. Navlastito je zlamenita oporuka *Jakoba Jurinkovića* iz Pražnica, kojom ostavlja svoja dobra samostanu, jer bi ga mogla zateći smrt u hodočašćenju sv. Jakoba od Kompostelle (*che è in cavo al mondo*). Darovnica napisana je god. 1540 *die veneris sexta februarj*. Uz